

Питання зарубіжної історії

УДК 327:(4)(560)«15»

Н. В. Беседіна

«ТУРЕЦЬКА ТЕМА» У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЕПОХИ РЕФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена маловивченій в українській історіографії проблемі впливу туркофільства на європейські події епохи Реформації. Наводяться аргументи надзвичайної популярності «турецької теми» у європейській публіцистиці XVI століття. Зазначається, що туркофільство було характерним явищем західної суспільно-політичної думки доби Реформації, а підтримка і протекція лютеран і кальвіністів стали провідними принципами османської європейської політики.

Проаналізовано погляди фундатора «європейського туркофільства», ідеолога протестантства Мартіна Лютера, прихильника Туреччини Ульріха фон Гуттена, письменника-туркофіла Жана Бодена. Виокремлено специфічні риси французького туркофільства, обумовлені союзництвом Франції і Туреччини в боротьбі проти Габсбурзької монархії.

Доведено, що найважливішим аспектом європейського туркофільства була турецька віротерпимість, яка, звісно, занадто ідеалізувалася представниками антикатолицького руху.

Ключові слова: туркофільство, міллет, режим капітуляції, поліетнічна конфедерація, віротерпимість, тимар, шаріат, Велика Порта.

Важливе місце серед подій XVI століття належало конфронтації ісламу з західним християнством. Від свого початку іслам вирізнявся дивовижним динамізмом. Він протиставляв себе решті релігійно-філософських систем і вбачав свою історичну місію у ствердженні на Землі нового порядку. Це завдання реалізовувалося декількома шляхами: шляхом місіонерської діяльності, що відбувалася зазвичай паралельно з торговою, шляхом священної війни за віру, шляхом дії демонстративного ефекту на суспільну думку іншівірців. Головним претендентом на світове панування у XVI столітті була найбільша й наймогутніша мусульманська держава – Османська імперія. За доби Реформації Держава Великого Турка стала найсерйознішим ворогом християнської Європи, основним центром консолідації всіх сил, що боролися проти католицької церкви, князів і дворянства. На співчуття і підтримку турків сподівалися всі крайні, антикатолицькі течії – від дунайських антитринітаріїв до французьких гугенотів.

Запропонована стаття присвячена з'ясуванню впливу зовнішнього, передусім турецького чинника на європейські події епохи Реформації.

Становлення, основні етапи розвитку та зовнішня політика Османської імперії досить повно досліджені в наукових працях зарубіжних і вітчизняних учених [3; 5; 7; 16]. Окремі аспекти еволюції османської державності та міжконфесійних відносин, сутність режиму капітуляцій і системи міллетів представлено в низці найновіших публікацій сучасних дослідників [2; 4; 9; 15; 21].

Однак «турецька тема», туркофільство як характерне явище західної суспільно-політичної думки епохи Реформації, досліджено лише у працях видатного українського сходознавця, академіка А. Кримського [11]. До нашого часу найактуальнішим, неперевершеним унеском ученого в історіографію Османської держави є використання європейських джерел XVI століття, на свідчення яких ми здебільшого спиралися при підготовці статті.

У XVI столітті, в епоху розколу віри в Європі, Реформації, релігійних протистоянь в Угорщині та Селянської війни у Німеччині 1524-1525 років, Османська імперія активно долучилася до європейської політики, передусім до боротьби за Угорщину [20, с. 65]. Загалом територіальне розширення держави Османів відбувалося за трьома напрямками: на схід, де османські війська, здолавши армію Сефевідів, захопили східну Анатолію та Азербайджан; на південь, де внаслідок блискавичної перемоги османи підкорили Єгипет, майже весь Магриб, за винятком Марокко, Аравію; на захід – у Європу, до воріт Відня, з метою здобути бажане золоте («червоне») яблуко («державу») – символ влади, який тримав у своїх руках імператор Священної Римської імперії.

Європейська експансія Османів за правління Сулеймана I (1520-1566 роки) була основним складником його плану всесвітніх завоювань. 29 серпня 1526 року в битві біля Мохача османське військо завдало поразки угорським, хорватським і чеським полкам Лайоша II, короля Угорщини і Чехії [5, с. 45]. 10 вересня турки захопили Буду, звівши на угорський престол свого ставленика трансильванського магната Яноша Заполью, який визнав себе васалом Османської імперії [11, с. 161]. На угорський престол також претендував ерцгерцог австрійський Фердинанд Габсбург (брат імператора Іспанії та «Священної Римської імперії» Карла V), що спричинило нову війну 1529-1532 років. Упевнений в своїх силах Сулейман у 1529 році взяв в облогу Відень, але захопити його не зміг. Попри те, що через три тижні облога Відня була знята, турки показали себе світовою державою [17, с. 426]. У 1533 році був укладений Стамбульський мирний договір, згідно з яким північно-східна Угорщина офіційно ввійшла до складу Австрії за умови сплати щорічної данини султанові, а східна перейшла під управління турецьких васалів. Договір 1547 року встановив розподіл Угорщини на три частини: західна та північно-західна (словацька) Угорщина відійшла до Австрії; середня – до турків (невдовзі Будапешт отримав назву «підпора ісламу»); східна – Семигородщина дісталася турецькому васалові Я. Запольї [11, с. 162]. Унаслідок наступних трьох австро-турецьких війн кордони між володіннями Османів і Габсбургів суттєво не змінилися. У результаті успішної європейської експансії турків у 1540 році був укладений мир із Венецією, яка поступилася Османській імперії декількома містами в Далмації і сплатила 300 тисяч дукатів контрибуції [17, с. 427]. У 1551 році турки завдали серйозного удару Мальтійському ордену і захопили Тріполі, заснувавши там ейалет Західний Тріполі [13, с. 27].

Відтепер імперія Османів розкинулася на трьох континентах, займаючи Малу Азію, Балкани, Східне Середземномор'я, Ірак, більшу частину Аравії, майже всю Північну Африку, за винятком Марокко, й досягла вершини своєї могутності. Територія держави Великого турка складала майже 8000 миль, а її прибутки зросли до 10 млн золотих дукатів. Скарбниця була розміщена в Замку семи веж (арсенал, архів, золото, срібло, ювелірні вироби, цінне старовинне добро, монети й антикваріат із Персії та Єгипту) [5, с. 174].

Головним суперником Священної Римської імперії у Європі була Франція. З огляду на це, у 1536 році був укладений франко-турецький договір про спільні дії проти Габсбургів [11, с. 166]. Відповідно до султанської маніфестної грамоти французи отримали право торгувати на всій території імперії, при цьому мита з них збиралися нарівні з підданими султана. Аналогічні права отримали турецькі торговці в усіх володіннях французького короля. Капітуляційний зміст договору полягав в іншому – Туреччина погоджувалася на здійснення подвійного судочинства на своїй території, тобто заснованого як на ісламському праві, так і на законах Франції, якими послуговувалися французькі консульські суди. Рішення каді (мусульманського судді) могли бути проігноровані іноземними підданими; рішення консульського суду мали обов'язковий характер для османських підданих. Крім того, Франція отримала право протекторату над християнами-католиками в межах державних кордонів Османської імперії. Усі торгові кораблі, крім венеціанських, у підконтрольних османам водах Середземного моря, повинні були використовувати французький прапор. Чорне море залишалось закритим для всіх європейців без винятку [20, с. 67].

Альянс із Францією став наріжним каменем османської політики в Європі. Природними союзниками Туреччини були німецькі протестантські князі Шмалькальденської ліги, котрі боролися проти Карла V [5, с. 47]. При посередництві французів Сулейман I зблизився з лютеранськими князями, наполягаючи в своїх листах на тому, щоб ті продовжували спільні дії з Францією проти Папи та імператора. Султан запевняв їх, що коли османська армія вступить у Європу, він подарує амністію всім князям. Османський тиск упродовж 1521-1555 років змусив Габсбургів здійснити низку поступок протестантам і був однією з причин офіційного визнання протестантизму. Сулейман I уважав протестантів близькими до мусульман, оскільки вони також порозбивали ідолів й піднялися проти Папи [10, с. 29]. Підтримка і протекція лютеран і кальвіністів ставали провідним принципом османської європейської політики. Пізніше, у зв'язку із загрозою османського просування вглиб Європи, поміж поміркованих протестантів посилювалося усвідомлення європейської єдності та необхідності захисту загальноєвропейських цінностей. При цьому слід враховувати ті причини, що впливали на формування турецького образу в Європі. По-перше, неабиякий вплив на європейців мала могутність Османської імперії, яка була поліетнічною конфедерацією, створеною з волі османських турок і побудованою на основі воєнно-адміністративних відносин; по-друге, цілісність імперії підтримувалася не лише силою та страхом, а й цілком об'єктивними причинами, що притягували представлени у ній народи до османо-турецької державності. Йдеться, передусім, про те, що в епоху своєї величі (XVI століття) османо-турецька держава була центром економічного життя регіону, в її столиці – Стамбулі – сходилися два торгові шляхи світового значення: «Шлях із варяг у греки» і «Великий шовковий шлях»; по-третє, за рівнем економічного розвитку, запасами золота і грошей вона домінувала не лише у своєму регіоні, а й поміж багатьох європейських країн; так, французи брали в османів кредити й позики, італійці харчувалися анатолійською пшеницею, а англійці відряджали до Стамбула агентів із тим, щоб розкрити секрети ткацького виробництва. Османіди, вважали (або хотіли, щоб так було), що всі європейці голодують і погано одягнені. Дипломатів і торговців з Європи мили в банях, годували із рук, вкладали до рота добрі шашлики і розкішні фрукти,

накидали їм на плечі дорогі кафтани. Інколи це було хутро, придбане у російських торгівців. Але все це робилося досить зневажливо, з турецькою погордою. Звідси – усталене сприйняття капітуляції як символу приниження [20, с. 66]; по-четверте, важливе значення мало те, що османи запровадили у себе в державі систему суспільних відносин, яка вигідно відрізнялася від відносин між державою та особою, характерних для васальних володінь. Ця система була побудована на військово-демократичних принципах і передбачала примат військової доблесті над національними, релігійними, матеріальними та іншими відмінностями, тому вона вирізнялася відносною віротерпимістю, інтернаціоналізмом, свободою і простотою поведінки, але водночас репрезентувала винятковий внутрішній порядок і строгу дисципліну [3, с. 181]. Не дивно, що англійська королева Єлизавета і російський цар Іван IV Грозний направляли до Стамбулу спеціальні місії для вивчення особливостей османської юридичної системи з метою запозичення її позитивних моментів та запровадження їх у своїх державах. На XVI столітті османи отримали найсильнішу й найдосконалішу воєнну машину у Середземномор'ї. Побудована на «тимарній системі», вона дозволяла мати винятково сильну армію, безмежно віддану головнокомандувачу. Військово-ленна система була відображенням відомої логічної схеми: «Османська держава шаблею здобута і шаблею тільки може бути підтримана» [12, с. 3]. За часів Сулеймана I держава могла виставити 200-тисячну армію та флот із 200 кораблів [19, с. 135].

Про ефективність турецької військової системи свідчить той факт, що з 1281 по 1682 рік османи не зазнали жодної значної поразки, збільшивши територію держави від 4,8 тис. кв. км до 4,5 млн. кв. км і перетворивши її на одну з найбільших імперій світу [7, с. 204]. Звичайно, значну роль у сприйнятті Туреччини європейцями відігравала особа її тодішнього правителя – Сулеймана I, якого у Європі називали Блискучим, Пишним та Великим, зважаючи на його видатну політичну могутність, оскільки за його правління Османська імперія стала світовою державою, остаточно склалася і закріпилася система внутрішніх зв'язків імперії. Особа султана була втіленням повноти влади в імперії. Це була навіть не піраміда влади, як зазвичай стверджується, а справжня система влади, де всі сановники, навіть найвищі, були лише виконавцями волі султана, або падишаха. Принцип східної деспотії, коли вся земля належить Правителю, а його воля обмежена тільки Богом, в Османській імперії знайшов своє реальне втілення. Від імені султана адміністративну владу здійснював великий візир. Ця посада існувала з 1327 по 1922 рік безперервно, що було однією із специфічних рис владної системи османів [20, с. 67]. Турки найбільше цінували культурні заслуги правителя, його мудру опіку над державою та людністю [11, с. 148]. Їхній титул для Сулеймана Пишного – Законодавець, тобто Сулейман ель-Кануні [16, с. 139]. Султан Сулейман був видатним державним діячем свого часу, прекрасним полководцем і розсудливим політиком. Упродовж сорока шести років свого правління він здійснив тринадцять воєнних кампаній, значно розширивши кордони Османської імперії; упорядкував турецьку державну систему: за нього була вироблена низка законів (канунів), які впродовж наступних століть визначали життя турецького суспільства. Султан підтримував поетів, художників, архітекторів, сам складав вірші. На його епоху припадає розквіт турецької національної культури [17, с. 425]. Венеціанський посланник у Стамбулі так писав

про Великого Турка: «Сулейман Кануні був твердого характеру, відважний, працьовитий, розумний і справедливий, даного слова завжди додержував. Любив молитву, лови і війну. Існують чутки, що Сулейман, відповідно до свого імені, полюбляє читати, досить розумний і поміркований» [18, с. 162].

Темпи воєнних завоювань Османської імперії не лише викликали страх серед європейського населення, а й вражали його. У Європі виник величезний інтерес до османського досвіду військової та соціально-державної організації, який доволі широко використовувався для порівняння та заклику до реформ у власних країнах (Бусбек, І. Пересветов, почасти Лютер та ін.) і навіть створення певних соціальних утопій (Л. Агостіно, Ф. Альбергаті, Т. Кампанелла) [19, с. 24].

Одним із фундаторів так званого «європейського туркофільства» став ідеолог протестантства Мартін Лютер. Він уважав Османську імперію зразковою державою, оскільки вона мала найдосконалішу військову систему під управлінням абсолютного монарха за відсутності родової аристократії та ефективну етноконфесійну структуру [14, с. 43]. Турецьке вторгнення в Європу Лютер сприймав як Божу кару за «беззаконня наші», за гріхи [11, с. 220]. У своїх проповідях він згадував про те, що серед його земляків простий люд бажає приходу турків та їхнього панування, сприймає турків як святих: «Турки – сильні, та й раз у раз перемагають ворогів, їхня влада зростає, і люди ладні відмовитися від розумного пояснення, ладні все пояснити турецькою святістю, тим, що й турецьку віру і турецьке життя-буття сам Бог любить» [11, с. 221]. У боротьбі проти папства Лютер наголошував, що святим зразком для католицького духовенства є священнослужителі в турків, оскільки вони вирізняються суворістю, стриманістю і моральністю. У передмові до Корану він зазначав: «Не диво, що багато християн так легко відходять від Христової віри до Мохаммедової та й міцно вже її держаться, бо турки далеко перевищують наших християн» [11, с. 221]. Ідеалізація турок поміж міського німецького населення сприяла поширенню нелегальної літератури, у якій турки були зображені як борці за інтереси бідноти проти багатіїв [8, с. 394].

Прихильником Туреччини був сподвижник Лютера Ульріх фон Гуттен, який необхідною умовою перемоги над папством уважав прихід османської армії: «Нехай народів увірветься терпець і нехай прийде турецьке військо» [11, с. 222]. Із розвитком Реформації подібні настрої охоплювали все ширші антикатолицькі кола.

Певну специфіку мало туркофільство у Франції, оскільки король Франциск I, ворог німецько-іспанської Габсбурзької монархії, був союзником султана Сулеймана I, а Франція – першою європейською державою, яка в політичних інтересах наважилася стати союзницею «невірних». Представники громадської думки Франції захоплювалися турецьким абсолютизмом як справжнім суверенітетом державної влади, а причинами турецької могутності вважали єдинодержавність і необмежену султанську владу: «Нехай Європа заведе у себе турецький спосіб правління – то й для держави і для простого люду надійдуть геть усілякі блага» [11, с. 223].

Одним із французьких політичних письменників-туркофілів XVI століття був відомий правник-державознавець Жан Боден. У низці праць він позитивно оцінював турецьку державну структуру, її фінансову систему, османську добродійну місію для Європи. Турки, стверджував Ж. Боден, були чи не єдиним

народом поміж інших, який уважав людину благородною, зважаючи на її чесноти, а не на походження: «Турецькі звичаї такі, що кожному дається в громадянстві те місце, яке він заслужив. Коли в людини були вельможні прашури, то вона мусить славу свого народу поповнити своїми діями, – а як ні, то потрапляє до класу людей незначних і простих» [1, с. 67]. Як відомо, усе населення країни розподілялося на дві категорії. Перша – придворні, військові, цивільні та мусульманські чиновники. Вони не сплачували податків і складали правлячий, вищий ступінь османського суспільства. Друга група – це ті, хто сплачував податки. Ця обставина, давала формальну підставу стверджувати, що в імперії Османів XVI століття люди були рівні перед султаном. Але, навіть за умов відсутності кріпосного права, становище немусульман було принизливим. Вони були фактично й юридично неповноправними підданими, оскільки обкладалися вищими, ніж мусульмани податками, у судах їхні свідчення не бралися до уваги. Християн не рекрутували на військову службу, не призначали на жодні, навіть незначні, адміністративні посади. Не довіряли, а отже, й рівності не було [20, с. 68]. Досить вдалою, на думку Ж. Бодена, була основа турецької військової могутності – тимарна система: «Усі землі, за винятком декількох ділянок, належали воїнам, яких вони називали тимаритами. Решта – платники податків, які зобов'язувалися сплачувати воїнам за користування полями, і податкову ренту за орендовану на десять років землю. Коли тимарит помирав, військова служба разом із бенефіцієм, за рішенням правителя покладалася на іншу особу. Якщо оголошувалася війна, завжди набиралися безоплатні солдати» [1, с. 250]. В османському суспільстві власність на землю належала державі. Власник тимара був лише службовцем держави, її уповноваженим. Із ренти, що збиралася від імені держави, стягувався податок, на який від імені тієї ж держави утримувалося військо. Власник тимара – солдат-чиновник, який представляв державу у відповідному районі [8, с. 395]. Так само ідеалізував французький мислитель турецького султана: «Піддані звать його «паном», бо він має право над їхніми особами й добром; тільки ж поводить ся султан зі своїми підданими більш людяно й вільно, ніж поводить ся добрий батько якоїсь сім'ї зі своїми рабами» [11, с. 224]. Позитивно оцінював Ж. Боден османську релігійну політику: «Будь-які релігійні розбіжності тут великої ролі не грають, бо, хоч турецький султан високо шанує віру своїх батьків, тільки ж не ставиться він вороже до інших, до чужих вір і дозволяє кожній релігії жити по її закону чи то будуть латини, чи греки, чи євреї, чи ефіопи, чи шийти. А все ж до християнських ченців він дуже прихильний і раз у раз показує їм свою щедрю ласку» [11, с. 224]. Дійсно, в епоху розквіту держава Османів вирізнялася впорядкованою системою міжконфесійних відносин, основу яких складали міллеті, тобто релігійні общини, які отримали в імперії право на існування й певну внутрішню автономію. Мусульмани були міллет-і хакіме, тобто панівною спільнотою. Представники інших релігій – міллет-і махюме, тобто підпорядковані, керовані. Першою за часом утворення і чисельністю була православна община (Рум міллеті). Дещо пізніше були створені яхуді міллеті та ермені міллеті (єврейська і вірменська) общини. Усі вони складали три основні немусульманські міллеті Імперії. Члени міллетів користувалися юридичною автономією, голови міллетів – міллет-баші, були їхніми духовними та юридичними керівниками і представляли їхні інтереси перед державою [15, с. 39]. Міллетна система, як справедливо зауважував Ж. Боден,

була тією структурою, що допомагала Імперії досягти певної цілісності, організувати співіснування ісламської держави і неісламських народів. Її створення було результатом того, що ісламська держава відмовилася від проведення всередині країни політики ісламізації. Слід підкреслити, що ісламізація відбувалася, але політики ісламізації не було. Така тенденція вигідно відрізнялася від папської католицької політики і, зрештою, відповідала одному з основних положень Мединської конституції Пророка: «Я не вклоняюся тому, чому вклоняєтеся ви, а ви не вклоняєтеся Тому, Кому вклоняюся я. У вас є ваша релігія, а у мене – моя» [10, с. 674]. Водночас мусульманське богослов'я, розглядаючи опіку над людьми Писання (Біблії) як один із священних обов'язків, покладених на них Аллахом, вимагало від іншовірців виконання шести умов: не критикувати Коран, не зводити наклеп на пророка Мухаммеда та іслам, не укладати шлюб і не перелюбствувати з мусульманками, не схилити «правовірних» до зміни віри, не допомагати ворогам ісламу [9, с. 53].

Ісламізація здійснювалася примусовими і непримусовими методами. Міста на Балканах, починаючи з XVI століття, були переважно мусульманськими. Місцева влада та мусульманська більшість інколи виступали як войовничі ісламізатори, про що свідчать балканські житія християнських мучеників. Однак поширенішим було добровільне прийняття ісламу, пов'язане з бажанням полегшити податковий тиск, зберегти привілейований статус, інколи просто, щоб отримати якусь матеріальну подачку. Важливу роль відігравали неортодоксальні ісламські секти, які знаходили спільну мову з християнським населенням. На побутовому рівні розповсюджувалася думка про близькість ісламу й християнства. В іслам зазвичай переходили ті християни, які внаслідок воєнних дій мусили залишити обжиті місця й осідати на нових землях, втративши не лише майно, а й старі духовні цінності й традиції. З готовністю приймали в іслам також і послідовників єретичних християнських учень, наприклад богомолів [15, с. 35]. Обернення в іслам дозволило деяким місцевим великим феодалам увійти до складу верхівки османського правлячого класу. Крім того, така тенденція посилювала відомий космополітичний характер османської еліти: від 1453 року по 1600 рік із сорока восьми великих візирів сорок чотири не були турками за походженням, а переважно слов'янами і греками [20, с. 39]. На думку Ж. Бодена, система міллетів була найоригінальнішою особливістю османської адміністративно-політичної структури [4, с. 110].

Значну увагу Ж. Боден приділяв фінансовій системі Туреччини, запозичення якої, на його глибоке переконання, було дуже важливим для Франції: «Турецькі султани, окрім звичайної скарбниці, куди надходять мита й оплати, мають ще й недоторкану скарбницю про запас на непередбачувані державні труднощі. Розумна річ у турків – те, що в них немає такого числа скарбничих урядовців, як у Франції. Не диво, що ніде немає більше, ніж у нас, судових процесів за хабарництво та казнокрадство. Зовсім інакше діло – у турецьких султанів: бо торгувати будь-якими посадами вони вважають за річ гидку, і скарбових урядовців вони, як на таку велику державу, мають зовсім мало» [11, с. 226]. Звичайно, Ж. Боден занадто ідеалізував османську державну систему, яка не була позбавлена старих вад східної деспотії, передусім посадових зловживань, чиновницького чванства, некомпетентності й продажності. Водночас, державний лад Османської імперії вирізнявся, як відомо, такими рисами: безмежною владою

султана-халіфа, строгим розподілом влади, жорсткою вертикаллю виконавчої влади, принципом меритократії, строгою ієрархією чиновників, відлагодженою податковою системою. Августійший диван (дорадчий орган при султані) складався з керівників головних державних відомств (візирів), авторитетних улемів та особливих (запрошених) вищих сановників. Усі вони вважалися «рабами султана», йому належало не лише їхнє майно, а й життя. Страти чиновників усіх рангів не були винятком у державі османів. Унаслідок цього, поширеними явищами були крадійство й хабарництво: чиновники діяли за принципом: «Хапай, поки живий» [19, с. 107].

Досить позитивно оцінював Ж. Боден турецьку судову систему, мусульманське право та законодавчу діяльність Сулеймана Кануні, який видав низку законів і постанов, спираючись на усталені правові звичаї та на стародавнє право завойованих народів. Світські кануни Сулеймана Законодавця, як зазначав Ж. Боден, були покликані не лише замирити немусульманських підданих держави, а й налагодити економічну систему. Тому у султанських збірках законів були вміщені елементи законодавства, що мали римське, візантійське, слов'янське, німецьке й мамлюцьке коріння. З огляду на це, Ж. Боден писав: «Я хочу, щоб ми також змогли оволодіти й цивільним кодексом турків. Без сумніву, він допоможе нам зрозуміти суспільне право, на засадах якого побудована ця процвітаюча й сильна імперія» [1, с. 48]. Думка Ж. Бодена була дуже авторитетною у Франції XVI століття. Крім наукових праць, тоді з'явилася й низка туркофільських памфлетів, автори яких доводили, що Франція повинна негайно засвоїти той ідеальний державний лад, який панує у союзній з нею Туреччині [11, с. 226].

Отже, туркофільські настрої у Західній Європі XVI століття були дуже різноманітні. Одні європейці цінували військову могутність османської армії, яка здатна захопити, крім Балкан, решту Європи й повалити ненависний середньовічно-католицький і феодальний лад. Балканське населення спершу вважало турок своїми рятівниками. Євреї, змушені рятуватися втечею із католицької Європи, знайшли прихисток і віротерпимість у царстві Корану: «Вони, – як стверджував К.М. Базілі, – тут і сьогодні більше задоволені своєю долею, ніж у багатьох європейських містах, і користуються однаковими правами з усіма племенами, підвладними туркам» [15, с. 41]. Прагматизм і здоровий глузд османської влади обумовив високий ступінь їхньої толерантності і відсутність сліпого фанатизму. Можливо, що турецькі правителі XVI століття виказували релігійну терпимість не лише керуючись політичними причинами, а й перебуваючи під впливом пошуку «надконфесійних» шляхів самовдосконалення та злиття з Богом, які пропагувалися суфіями Анатолії. Унаслідок цього в Османській імперії встановилася незвичайна для Середньовіччя атмосфера віротерпимості та релігійної свободи. Шаріатська система правосуддя була найважливішим інструментом османської етноконфесійної політики на місцях. Його практика мала значний авторитет серед немусульман. Цьому сприяв той факт, що османські кадї, нехтуючи настановами «божественного закону», зазвичай приймали покази християн та іудеїв як рівнозначні свідченням мусульманина, дозволяючи іншовірцям присягати на Євангеліях або Торі. Водночас часто, позиваючись із «правовірним», християнин «перестраховувався», приводячи до суду зі свого боку свідка-мусульманина [9, с. 55].

Отже, найважливішим аспектом європейського туркофільства була турецька віротерпимість, яка, звісно, занадто ідеалізувалася. Між тим, християни під турецьким пануванням могли зберігати свою віру з усталеними догматами, і жодна інквізиція їх не переслідувала. Натомість для Європи XVI століття характерними були релігійні утиски та релігійні війни, гостра політична боротьба. Тому турецький порядок загалом і, особливо, у сфері міжконфесійних відносин викликав захоплення багатьох європейців. Звичайно, у прихильності до турецького ладу поза їхньою увагою залишалася та обставина, що християнство було в своїх догматах вільне з огляду на його другорядну роль у житті османського суспільства. Мусульмани ставилися до християнства з неабиякою погордою, оскільки вони вважали, що всі невіри – гяури – то, по суті, єдина релігійна громада, призначена для пекла [11, с. 227]. Поміж турків-мусульман не було й мови про свободу релігійної думки: будь-який ухил від загальноприйнятого мусульманства суворо карався, а відступництво або ренегатство вважалося найтяжчим державним злочином. З огляду на це, тодішня Європа тремтіла перед турками не тільки боячись їх, а й схиляючись перед їхніми ідеальними порядками. Водночас турецька загроза католицько-європейському світові стала важливим чинником не лише піднесення національних монархій, таких як Франція, а й поширення протестантизму в Європі.

Список використаних джерел

1. Боден Ж. Метод легкого познания истории / Ж. Боден ; пер. с лат. М. С. Бобковой. – М. : Наука, 2000. – 412 с.
2. Виноградов В. Н. Османская империя и Россия. XV – конец XIX века / В. Н. Виноградов // Новая и новейшая история. – 2012. – № 1. – С. 98–121.
3. Еремеев Д. Е. Этногенез турок / Д. Е. Еремеев. – М. : Наука, 1971. – 231 с.
4. Жерлицына Н. А. Православная греческая община Туниса под покровительством Российской империи / Н. А. Жерлицына // Восток. – 2014. – № 6. – С. 110–115.
5. Іналджик Г. Османська імперія Класична доба 1300-1600 / Г. Іналджик. – К. : Критика, 1998. – 284 с.
6. Кадырбаев А. Ш. Османская и Российская империи : общее византийское и золотоордынское наследие / А. Ш. Кадырбаев // Восток. – 2003. – № 2. – С. 145–155.
7. Кинросс Лорд. Расцвет и упадок Османской империи / К. Лорд. – М. : Астрель, 1999. – 402 с.
8. Киреев Н. Г. История Турции. XIX век / Н. Г. Киреев. – М. : ИВ РАН : Крафт+, 2007. – 608 с.
9. Кобыщанов Т. Ю. Между Кануном и Шириатом : религиозная политика османских властей в сирийских провинциях в XVI – начале XIX в. / Т. Ю. Кобыщанов // Вестник Моск. ун-та. Сер. 13 : Востоковедение. – 2005. – № 4. – С. 52–60.
10. Коран / Перевод смыслов Э. Р. Кулиева. – М. : Изд. дом «УММА», 2007. – 687 с.
11. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. – Київ-Львів : Олір, 1996. – 288 с.

12. Кулланда М. В. Османское огнестрельное оружие и вопросы атрибуции / М. В. Кулланда // Вестник Моск. ун-та. Сер. 13 : Востоковедение. – 2004. – № 1. – С. 3–19.
13. Ланда Р. Г. Глобализация и политический ислам / Р. Г. Ланда // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 24–31.
14. Лютер М. 95 тезисов. Диспут о прояснении действительности индульгенций / М. Лютер ; пер. с лат. А. И. Рубана. – СПб. : Герменевт, 1996. – 197 с.
15. Орешкова С. Ф. Османская империя : проблема межконфессиональных отношений / С. Ф. Орешкова // Восток. – 2008. – № 6. – С. 33–44.
16. Петросян Ю. А. Османская империя : могущество и гибель / Ю. А. Петросян. – М. : Восточная литература, 1990. – 378 с.
17. Рыжов К. Все монархи мира / К. Рыжов. – М. : Вече, 2004. – 544 с.
18. Финкель К. История Османской империи : Видение Османа : пер с англ. / К. Финкель. – М. : Астрель, 2010. – 829 с.
19. Хитцель Ф. Османская империя / Ф. Хитцель. – М. : Вече, 2006. – 384 с.
20. Шеремет В. И. Становление Османской империи / В. И. Шеремет // Новая и новейшая история. – 2001. – № 1. – С. 60–69.
21. Шлыков П. В. Вакфы в Турции : трансформация традиционного института / П. В. Шлыков. – М. : Изд. дом Марджани, 2011. – 560 с.

N. V. Besedina

“TURKISH TOPIC” IN THE EUROPEAN SOCIO-POLITICAL THOUGHT OF THE REFORMATION ERA

The article is dedicated to the little-known Ukrainian historiography of the problem of the influence of turkophilism on European events of the Reformation epoch. The paper gives arguments of the extraordinary popularity of the “Turkish topic” in the European journalism of the XVI-th century. It is noted in particular that turkophilism was prevalent in the Western political thought of the Reformation, and the support and patronage of the Lutherans and Calvinists were guiding principle of European policy of the Ottomans. The thesis states the main factors of the European turkophilism, among which, first of all, was the successful Ottoman expansion under the reign of Suleiman Kanuni, the economic and socio-political stability of the state of Greater Turk, an effective system of social relations based on military-democratic principles, relative religious tolerance and internationalism within a well-balanced military system, an exceptional internal order and rigorous discipline, on the basis of which the omnipotent organization of the Ottomans functioned.

The paper analyses the ideas of the founder of the “European turkophilism” – the ideologist of the Protestantism, Martin Luther, a supporter of Turkey, Ulrich von Hutten, turkophilist writer Jean Bodin. The work isolates the specific features of the French turkophilism due not only military and political alliance of France and Turkey in the fight against German-Spanish Habsburg monarchy, but typical for representatives of the French public thought delight about the Turkish absolutism as the real sovereignty of the government. It was proved that the most important aspect of the European turkophilism was the Turkish tolerance, which was determined by the refusal of the Islamic state to conduct an Islamization policy within the country. It is noted that this tendency differed favorably from the papal Catholic policy and corresponded to the basic principles of the Medina constitution of Prophet Muhammad. At the same time the thesis outlines that voluntary acceptance of Islam showed the significant spread, motivated by desire to alleviate tax pressure, to preserve the privileged status and to have a material benefit.

The conclusion is that this trend intensified known cosmopolitan nature of the Ottoman elite and contributed to the formation of the Turkish Empire as a multi-ethnic and multi-religious confederation. It is proved that the Turkish threat to the Catholic-European world was important factor not only for the rise of national monarchies, but also for the distribution and, ultimately, the official recognition of Protestantism in Europe.

Keywords: *turkophilism, millet, capitulation, polyethnic confederation, tolerance, timar, sharia, Sublime Porte.*

Надійшла до редакції 28 квітня 2017 року

* * *